

לניתוח המחודש של "של"

ראובן ש' שטיינר
ישיבה אוניברסיטה, ניר-יורק

מקובל שהמילה של נגזרת מן ש + ל. האם אפשר להגיד בוודאות שגזרון זה נכון רק מבחינה דיאכרונית ולא מבחינה סינכרונית? האם ניתן להוכיח שבלשון המשנה היה הברל מורפולוגי בין דְּגִים שְׁלִים ובין דְּגִים שְׁבִים - שהיו ארבע מורפמות במילה שְׁבִים, אבל רק שלוש מורפמות במילה שְׁלִים? וכן לגבי הצירוף שְׁלֹאֲתָר במשניות אלו:

פאה ד, יא: חוררי נמלים שבתוך הקמה הרי הן שלבעל הבית. שלאחר [דפוס: שלאחר] הקוצרים - העליונים לעניים והתחתונים שלבעל הבית. שבת יט, ד: מי שהיו לו שני תינוקות אחד למול ערב שבת ואחד למול בשבת - שכח ומל את של ערב [דפוס: של ערב] שבת כשבת. אחד למול אחר השבת ואחד למול בשבת - שכח ומל את שלאחר [דפוס: של אחר] שבת כשבת.

האם נוכל להראות שהמילה שְׁלֹאֲתָר כוללת את הזוקק במשנה הראשונה אבל לא בשנייה?
אין קושי למצוא תשובות שליליות לשאלות האלה בספרות המחקר על לשון חכמים ואפילו על לשון ימינו:

י' פרץ, משפט הזיקה, עמ' 151: "הביטוי של הרכבו הוא ש + ל [...] במבנהו ובתפקידו הוא מתאים לביטוי אשר ל".
המילון ההיסטורי ללשון העברית - חומרים למילון, סדרה א, עמ' 125: "שְׁלֹאֲתָר ← לְ"

M. H. Segal, *A grammar of Mishnaic Hebrew*, §79: "Possession is very frequently expressed in MH by the combination of the relative שְׁלֹאֲתָר with the preposition לְ".

§385: "Much more common is the use of the relative clause in its colloquial form שְׁלֹאֲתָר. This particle is merely a prefix of the *rectum*, as

in BH (Cant. iii. 7) and in older texts of MH. But it was gradually detached from its noun and given the appearance of an independent particle".

R. A. Berman, *Modern Hebrew Structure*, p. 262: "šel Formation [...] takes the form of a morphophonemic process which can be crudely formulated as follows: [...] še + lə → #šel# / _NP".

אפשר שחוקרים אלו צודקים באשר ללשון המקרא. אם מותר להניח שהצירוף אֲשֶׁר לְשִׁלְמָה בשיר השירים א, א מגלה לנו את המבנה של הצירוף שֶׁלְשִׁלְמָה בשיר השירים ג, ז, יש להסיק שלא הייתה קיימת עדיין מילה של בת מורפמה אחת (בניגוד לבשל שהיא מילה אחרת). וכן לגבי המילה שלנחשת במגילת המקדש, לאור צירופים אחרים הנמצאים שם, כגון "הפר השני אשר לעם", "מדת כול השערים האלה אשר לחצר", "עולת המועד אשר לחג הסוכות".

מן הצד האחר, ברור שבלשון המשנה כבר התרחש "ניתוח מחודש", שיצר מילת יחס חדשה והבדיל בין דְּגִים שְׁלִים ובין דְּגִים שְׁפִים. מנין לנו? איך אפשר להוכיח שגבול מורפמה, שהוא סמוי, נמחק?
תשובה לשאלה זו ניתנת על ידי בלשן אמריקאי:

R. W. Langacker, "Syntactic Reanalysis", in: C. N. Li (ed.), *Mechanisms of Syntactic Change*, p. 92: "It is the ultimate effects of a reanalysis that provide the clearest evidence that the reanalysis has in fact occurred, since by definition, this type of change leaves surface representations unchanged".

במקרה שלנו, העדות שהתרחש ניתוח מחודש באה מההתפשטות של אל תוך נסיבות תחביריות חדשות, דהיינו נשוא המשפט (עם או בלי היה):

פאה ה, ה: שליש מה שאתה קוצר שלך¹
פאה ח, ג: שלמעשר עני הוא

1 אחרי שכתבתי שורות אלו מצאתי שקוטשר מביא משנה זו לראיה לקביעה הבאה: "In MH *š* is already a possessive pronoun, and therefore can also be employed predicatively" (*A History of the Hebrew Language*, §215). טענתי קרובה מאוד לזו של קוטשר חוץ מרבר אחד: אני סבור שהמילה של איננה כינוי ואף לא חלק מכינוי אלא מילת יחס.

כתובות ה, ט: מעשה ידיה שלה

בבא קמא י, י: הרי אלו שלו [...] הרי הן של שלחני

עבודה זרה ג, ו: היה שלו ושלעבודת גלולים

עבודה זרה ד, ג: היה שלה ושלאחרים

בר כוכבא, מורבעת 42: שידע יהי לך שהפרה שלקח יהוסף בן ארצטון מן

יעקב בן יהודה שהי שלו מזבנות

בר כוכבא, נחל חבר 5: שהיו של הגואין

ברור שיש כאן חידוש, שהרי בלשון המקרא לא ייתכן משפט כמו "היה אשר לה

ואשר לאחרים". נמצא גם חידוש יותר גדול - דוגמות של צירופי של המשמשים

נשוא של משפט זיקה:

תרומות א, ז: אין תורמין בסל ובקופה שהם שלמדה

כלאים ז, ד, ה: רבר שאינו שלו

בר כוכבא, מורבעת 24E: [ח]כרת המך היום את העפר שהוא שלי

לדוגמות אלו יש חשיבות מיוחדת, שהרי לפי לנגקר (עמ' 93):

It is not uncommon for an element that is lost from a construction to be reintroduced into the same construction [...] This reintroduction of elements swallowed up by reanalysis is the clearest proof one could desire that the reanalysis in question has indeed taken place.

איך התרחש הניתוח המחודש? איך נשמט גבול המורפמה? ברור שיש כאן

השפעה של המילה בשל, המתועדת במקרא, במקצת מעשי התורה, ובאיגרות בר

כוכבא. ושמא יש גורם שני. כבר הראו אור וקימרון שהזוקק איננו הכרחי לפני צירוף

יחס המשמש לוואי, למשל:

מלכים ב ה, ט: פתח־הבית לאלישע

רות ב, ג: חלקת השדה לבעז

דברי הימים ב כא, ג: מתנות רבות לכסף ולזהב

מגילת המקדש: המקצוע השני לחצר, לראשי בתי האבות לבני ישראל, ומכס

תרומתמה לעוף ולחיה ולדגים, ומן הציד לעוף ולחיה ולדגים.

תמיד ז, ג: סדר התמיד לעבודת בית יי אלהינו.

אפשר לשער שילדים קטנים הסיקו מזה שאין זוקק בצירופים כמו דָגִים שְלִים. לא ראו הברל בין של לל- והחליפו אותן זו בזו, למשל:

סנהדרין ח, ה: שמיתתן שלרשעין הנייה להן והנייה לעולם ולצדיקים רע להן רע לעולם.

הניתוח המחודש יצר חריג כפול - אורתוגרפי ומורפולוגי פונמי כאחד - בטקסטים ספרותיים כמו המשנה (לפחות בכתב-יד מהימנים): מילת יחס בת שתי אותיות שכתובה חבורה לשמות עצם ושמשמיטה את הה"א של תווית היידוע. ושמא יש לראות בתופעה זו כתיב היסטורי, המשקף את המצב לפני הניתוח המחודש. טקסטים עממיים יותר משקפים את המצב אחרי הניתוח המחודש, למשל "של הגואין" באגרת בר כוכבא (נחל חבר 5) במקום "שלגואין" ו"במערא שלה'פ'נא שלהרג'ב' הצופא למזרח" במגילת הנחושת (עמוד VI; לפי הצילום, של חבורה פעמיים) במקום "שלפנא שלרגב".

הברל זה דומה להברל שמצאנו במילת היחס את, אבל בכיוון ההפוך. במשנה, כמו במקרא, את מתנהגת כמו אל. את היא תיבה בפני עצמה והיא איננה משמיטה את הה"א של תווית היידוע, למשל "את השמים". אפשר שיש לראות בזה כתיב היסטורי. לעומת זאת, הצורה תשמים שמצאנו באגרות בר כוכבא משקפת את שפת הדיבור, דהיינו המציאות הלשונית: את הפכה להיות מילת יחס בת אות אחת המשמיטה את הה"א של תווית היידוע.

(Iyuvim bi-leshom hakhamim)

עיונים בלשון חכמים

תקצירי ההרצאות לסדנה על הנושא
דקדוק לשון חכמים ומילונה
וביבליוגרפיה נרחבת

המכון ללימודים מתקדמים
האוניברסיטה העברית בירושלים

אלול תשנ"ו